

Ն Ե Ր Բ Ո Ղ

ՅԻՄԱՍՏՈՒՆ ԵՒ ԻՍՈՒՐԲ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՍ

ՀԱՅՈՑ 1

ԲՐԴ Հասեալ նոցա յըղձալին վայր
և ընդ անժպիտ լուռութիւն պատահե-
լեացն 'ի խէթի լեալ՝ սիրտ 'ի թունդ
երազէին 'ի հայրապետանոցն . և նո-
ցա փութայր ընդ առաջ կաթուղի-
կոսն գիրկս կարկառելով : Բայ ղ ո՛ր
որպիսի : Բնդարմացան , սոսկացան ,
արձանացան : Օքող Սահակայ տե-
սանէին , այլ ճակատ օտար . զգաւա-
զան Սերովպայ նկատէին՝ այլ աջ ոչ
զնորին . ձայն արձակէր յայնժամ ժա-
ռանդ նոցին ընդ անուանակցին իւ-
րոյ նախնոյ . Ես եմ՝ Հովսէփ , զիս ոչ
ճանաչիցէք : Ղանաչեն այո , և կարի
իսկ քաջ , զաշակերտակից իւրեանց
զՀովսէփդ երէց , և սիրեն և արժա-
նի պատուոյդ ասեն , այլ ախորժէին
ոչ՝ այսպէս վաղ տեսանել զքեզ այդ-
պիսի . և միաձայն գոչեն . Սէր իցէ
Սահակ , ո՛ր իցէ Սերովպայ , ո՛ր են
նուիրակք որդւոյն Սաւաւայոյ : Եւ
պատասխանի լսեն 'ի հեղձամղձուկս
սրտիցն , թէ “ Հայաստան ոչ ևս է
Հայաստանն զոր թողէք յուզւոյ լի-
նելի . գաւազան թագաւորութեան
մերոյ փշրեալ դնի առ ոտս Սաւաւայոյ
յամբին Հանւոյ . Սահակ
յԼշտիշատիննջէ ողբալով զբարձունն
քահանայութեան 'ի տանէն՝ Գրիգո-
րի . և արփիացուցիչ դարութեանս
մերոյ Սերովպայ յ()շական ծածկե-
ցաւ 'ի ծոց երկրի : Հայաստան միան-
գամայն անտերունչ , անհայր և ան-
դաստիարակ , կայ յերերի յահէ մե-
ծամեծ վտանգաց , զոր Պարսք արտա-
քուստ և կիրք սպառնան 'ի ներ-
քուստ ” : Ս՛հ՛ փանի տխուր պատ-
գամք , քանի սլաքք մեռուցիչք սիրա-
բորբոք սրտից . զիարդ այլափոխեցան
դէմքն զուարթունք և մածան յորձե-

ռանդն արիւնք . ահա կկոցին աչք ե-
րազահոլովք քան զանիւս , արտասուք
իբրև զշար մարգարտաց կախին զծայ-
րից ծնօտից , վարդազեղ գոյն երեսաց
'ի մոյնս դալկան հարկանի , ճակատն
բարձրաձեւ՝ անկանի մայրամած ,
ձեռն զձեռին հարեալ որպէս ստրուկ
սարտուցեալ և ծունգք յիրար բաբա-
խեալ . և համայն իբրև 'ի չար և 'ի
թմբեցուցիչ ըմպելոյ զգլխեալք՝
դեղեկին աստանդեալք , խարխափեն
իբրև 'ի խաւարի , ընդ իրեար կոծին
և թաւալգլոր խաղան 'ի գետնի .
կանգնին և կործանին և սիրեն կալ
մնալ անյարիր . հազիւ փոքր մի ոգի կը
լեալ , ելանեն անբարբառք , անժը-
պիտք , անկամք , և 'ի տիրասիրութե-
նէ առաջնորդեալք դիմեն 'ի դիրս
գերեզմանաց . ոմանք առ Սաւաւայոյ
պուհ՝ ելանեն , ոմանք առ Սահակ
փութան , և այլք առ Սերովպայ կան-
խեն , և դամբանաց 'ի դամբանս փո-
փոխին , մեռանել առ միով միով 'ի նո-
ցանէ ցանկան . վայս կարգան սրտա-
բեկս և եղուկս աւաղելիս . և վրի-
պեալք 'ի քաղցր մահուանէ՝ կանգնին
որպէս արձանք դամբանականք և կա-
մին բարբառել “ Բան տխրական և
սգաւոր . . . քանզի կորեալ ժողովողն ,
թագեալ նաւահանգիստն , ելիք օգ-
նականն , լուեաց ձայնն յորդորեցու-
ցիչ ” : Բնաղ դառն բաղդիս . ո՛հ ան-
հնարին տուգանացս : Գերեզմանք
Սաւաւայոյ , գերեզմանք Սահակայ ,
գերեզմանք Սերովպայ , 'ի ձեզ
կափուցաւ ամենայն մեծութիւն տանն
Բրամայ . 'ի սիւնս ձեր կանգնաւորս
բարձրացեալ երբեմն փառաց Հայ-
կազնեայց իբրև յեռոտանուջ սրբում ,
ըղձանայր յաւերժական պարծանս .
այժմ 'ի մահարձանաց ձերոց նազելի
յոյս աշխարհիս իբրև հարցուկ գի-
սախուիւ՝ վազէ 'ի վիհս ահաւորս , յոր-
մէ ցարդ չիշխեաց գալ արտաքս :

Սամբ էին և ինձ աստանօր ընդ
Սովսիսի հրաւեր կարդալ Երեմիայ
և Օքարիայ , և ողբալ զորդիս ազ-
գին իմոյ զապերախտան և զթիւրեալս

տեսութեամբ . կամք էին և զողբա-
սացն իմ ինքնին ողբալ և զընկերան,
զվրիպեալն յայնպիսւոյ գեղեցիկ և
սուրբ յուսոյ . այլ ո՛ւր գտանեմ բան
բաւական , որպիսիս կամէի . և ոչ ու-
րեք . քանզի և ամենայարդար քնարն
դաւթեան աստանօր յետս ընդդէմ
դարձաւ ինձ . ոչ ևս յուսադրաբար
երգէ , եթէ “ Արք վարէին արտա-
” սուօք , ցնծութեամբ հնձեսցեն ” .
ոչ ևս , “ Արթալով երթային և լային
” որք բարձեալ տանէին զսերմանիս
” իւրեանց , և գալով եկեսցեն ոյք
” առեալ բերիցեն զորայս իւրեանց ” .
ոչ այսպէս ո՛չ . այլ աստանօր գնացք
ցնծութեամբ և դարձք արտասուօք .
հրճուանք ’ի վարել , կորանք ’ի հըն-
ձել . խնդութեամբ տանել զսերմա-
նիս և լալով շալակել զարդիւնս : Եւ
տանօր նաւք ակաղձունք ամբարձեալ
եկեալ են յերկրէ հեռաստանէ , և ոչ
ոք ’ի նաւահանգիստ դիմէ . աստանօր
վաճառականք եկեալ հասեալ , և ոչ
ոք քննէ զգանձսն ցանկալիս . աստա-
նօր վաճառողք առաք և որպէս ըզ-
” յովսէփ զգինն յետադարձոյցք , և ոչ
ոք ձեռն կարկառէ : Պատգամաւորքն
առաքեալք դարձան , և որ առաքեցինն
ոչ հարցանեն որպէս զիարդ իրքն կա-
տարեցան : Ա՛հ , աստանօր արդարեւ
ընկեցեալ կայ ոսկին և մարգարիտ և
առ ոտն կոխի ’ի վայրենեաց , չասա-
ցից ’ի խողամտաց արանց , յանձնա-
սէր նախարարաց , ’ի նախանձոտ իշ-
խանաց և յառ բարիսն և յազնիւսն
հեղգ ժողովրդենէ , որ միշտ մտրա-
կաւ կարօտի առ բերումն բարւոյ , և
երբեք զտիղմն անձամբ յանձնէն սըր-
բել ոչ մտաբերէ :

Իսկ զայս ամենայն աղէտս տեսեալ
երանելեաց մերոց (Թարգմանչաց՝
զի՛նչ : Խորհուրդ վարանական մտա-
նէր ’ի նոսա , և ճանապարհք կրկին
առաջի բանային : Եւսուստ սիրտ
վշտաբեկ զկերպարանս իմն զգեցեալ
յուսակորոյս աշխարհին , սեաւ տես-
լեամբ , անմխիթար դիմօք , երերա-
դին անդամօք , կողկողելով ձայն ա-

ծէր և ձգէր դարձուցանէր զնոսա ընդ
կրունկն . երթալ հեռանալ իբրեւ տատ-
րակս տարաբնակս շինել վարանաց
բունիկս ’ի խորս մայրեաց , յանա-
պատս , ’ի քարանձաւս , ’ի գերեզմանս ,
’ի մենանոցս ուրեք , հեծել ձայ-
նիւ հեզութեամբ , մնչել մայրից մե-
նաւորաց , և ’ի ծակուց վիմաց մի-
մեանց վուվուս արկանել , լացուցա-
նել զափափայս և գետս արտասուաց
յարուցանել յերկրի անջրգուշ . մին-
չև հալեալ հոգւոցն յողբս և յանձուկս
սիրելեացն վերացելոց՝ դարձցին առ-
նոյնս : Իսկ անդուստ , միտք արիա-
գոյնք՝ զսէր ազգին կերպարանեալ ,
լուսաւոր դիմօք թէպէտ և ոչ անա-
ղօտ , ծաղկապսակ այլ ոչ անթառամ ,
ձեռն կարկառէր սրտին բեկելոյ և ’ի
բարձրագոյնսն հայեցուցանէր զհոգի-
քաղցր ցուցանէր ալեկոծելոցն զվայրս
հանգստեան , այլ ևս վսեմապանծ
զյաղթութիւնն կոհակակոծ , որ ընդ
ամեհի ալիս պարառաջ անցցէ որպէս
զմեծ արգոնաւ՝ զբազմութիւն աղիւ-
աղիւեալ նաւատորմի ’ի հանգրուանս
հասուցանելով . յորդոր լինէր մի ա-
պախտ առնել զայնքան տառապա-
նօքն զոր կրեցին ’ի պէտս ազգին .
մի ձեռնթափ լինել յանառաջնորդէն ,
մի անփոյթ լինել զանհովիւ հօտէն ,
գուցէ ’ի սպառ բարձի թողի լիցի , լըք-
ցի , պարտասեսցի , ’ի կորուստ մատ-
նեսցի : Եւսուստ վայրկեան ընտրու-
թեան վիճակի . թախիծքն սրտի և
ներանձնութե հոգւոյ տենչ՝ զառա-
ջին ճանապարհն սիրելի ցուցանեն ,
այլ գիւտ փրկուէ բազմաց՝ յերկրորդս
միտեցուցանէ . և իբրեւ սմա հաւա-
նութի կամին տալ , պատերազմն սոս-
կալի ներգործի ’ի նոսա . յոյս քօղար-
կի , և վիշտք ապագայից վտանգաց ան-
հունք՝ ուրուական իմն կերպարանօք
պարեն ’ի ցնորս մտաց նոցա : Տեսա-
նեն զինքեանս ցրուեալս զհետ վարա-
տելոյ ազգին իւրեանց . ոչ ևս ’ի կառս
և ’ի նիւս երիվարաց թռուցեալք , այլ
հետիոտս յաճաչուք . ոչ ևս դեսպակք
(Թեոդոսեանք , այլ սոթ և խորշակ , և

օթևանք հեռիք, և դուրք հիւրոց փա-
կեալք, որք ոչ կարեն յառնել և բա-
նալ մանկունս 'ի ներքոյ ունելով զպը-
ղերգութիւն և զանիմաստութիւն :
Աման որոյ Առվսէս ընդ բեռամբ մա-
տենիցն կորացուցեալ զաստուածակիր
թիկունսն՝ թանգուզելով գնայ, ա-
պաւինեալ միայն 'ի ցուպ իւր ծայրա-
խուզ : Ա՛յ և ոնդ նկատէ անդ զատրու-
շանս Պարսից որ իբրև զկատապն յե-
ռանդան դիմեալ գան 'ի հիւսիս, մեր-
ձին 'ի դրունս եկեղեցւոյն որում
ինքն կայ տեսուչ, և իբրև ոտս արձա-
կէ ցրուել զնոսին՝ զերկաթն պարս-
կական 'ի կողս իւր գտանէ : Սահակ
օծեալ աջովն զպաշտօնեայս կրակի
տանջելով՝ 'ի Վենշապհոյ սրակոտոր
լինի : Ընդ Լազնակ շնչասպառ կարծէ
զինքն 'ի ժողովն Լճտաշատու խօսե-
լով : Ընդ Լազնակ թուի զհետ կիսա-
մեռ նահատակաց ընթանալ յարիւ-
նըռուշտ դաշտս Լճտազու : Ընդ Լճ-
րահամ ընդ անապատս Սաբաստանի
իբրև գրաստ անարգ տեսանի տարա-
պարհակ վարեալ. անդ և Խորէն 'ի
մէջ անոպայ անապատին տեսանէ զին-
քն կապուտակ մարմնով ընդաւա-
զեալ 'ի կոպճուտն, և ոչ գոյզն կար-
կառաւ վիմի զգիրան նշանակեալ, և
ոչ խաչ 'ի ծղօտէ հովանաւորեալ առ
'ի սնար, զի տարաշխարհիկ քրիստո-
նեայ ընթանալեաց մաղթիցէ զհան-
գիստն յետին : Ընդ Ա՛յ ազար տեսանէ
զինքն 'ի Ա՛յ կոյ դրախտին, հալածեալ
'ի վանաց Ա՛յ աղարշապատու և խոցո-
տեալ 'ի սայրասուր լեզուաց, աղերս
արկանել յոտս Ա՛յ հանայ : Ընդ Ա՛յ իւտ
'ի Պարսից և յուրացողաց նեղեալ տե-
սանէ զանձն յատեանս Պերոզի . և
Յովհան 'ի սուրբ գահոյիցն վազեալ
ձիւնկեցիկ սմբակակոխ կիսամահ գը-
տանի : Լազնի մի մի թուիցեմ. առա-
ւել քան զսոյնս տեսանեն ամենեքին,
'ի խոր խոցին և թալանան . այլ և այն-
պէս յանձն առնեն առաքինութեան
զիշիւս բաղդին իւրեանց : Լազն հա-
խակոյն սիրտն վշտաբեկ կանգնեալ զի-
նուորի ընդ արիական մտաց : Խրա-

խուսեն երանելիքն զանձինս և զըն-
կերս, և նուիրին 'ի կեցութիւն աշ-
խարհին իւրեանց : Ա՛յ նուէրք կենս-
առիթք, ո՛վ զոհք փրկարարք :

Յերիս տրոհեալ անդրէն գունդս,
ոմանք գնան կաղդուրել զգորութիւն
Ա՛յ աւապհոյ, քաղաքականին ուղ-
ղուէ յարդարիչք կալով . ոմանք գնան
նեցուկ կալ Սահակեան աթոռոց՝ ու-
րումսպառնայն Օրադեշտ, և ոմանք
յաշտիճան Սեւրովսայ ելանեն ջա-
հել զլոյս գիտութեան . նա մանա-
ւանդ յերիս իւրաքանչիւր ոք յայս
ջանս բաժանէ զկեանս իւր : Ի բաց
դնեն առ վայր մի զմթերսն իմաստու-
թեան, իմաստութիւն մեծ գիտելով
զարբանեկէն ըստ կամս ժամանակի :

Եւ ամանէ արժանահաս պատիժ
անլսող նախարարացն առ ձայնն որ ա-
սէր մի մատնել զհիւանդն ոչխար ա-
ռողջին գայլոյ բժշկութեան պատճա-
ռանօք . մրուր դառնութեան հասա-
նէ յԱ՛յրեաց դրանէն . զմահ հոգւոյ
կամ զմահ անձանց պահանջին հայք,
և առանց ինչ գանդաղանաց ստիպին
ընտրել զմին կամ զմիւսն . ապա թէ ոչ
պատերազմն ահաւոր առ կռան կայ-
ցէ : Ընդ անգութ Պարսիկք, ահ ան-
օրէն Սասանականք . ոչ այսպէս ան-
հնարինս մախայր հայր ձեր Լճտա-
շիր՝ մերոյն Խոսրովայ լինելով կենս-
խուզ, և ոչ վիշապացեալն Շապուհ
զգահոյիւք թագաւորաց մերոց ճա-
պատելով, որպէս դուք վագրակեր-
պեանդ Յաղկերտ և մոխրաշունչ Սի-
հրներսեհ . 'ի ձեզ ուրեմն հարան
Խարամանոյ դեքդ . ընդէր այգուէս
զաշխարհ մի մեծ անողորմաբար յայ-
րեաց յաւեր դարձուցանէք :

Օարհուրի արդարեւ աշխարհն այ-
րարատեան, և իշխանք և իշխեցեալք
առ հասարակ խումլին . ժամանէ փոր-
ձութիւնն մեծ, ջուրն ընտրանաց ըն-
թանայ, գաւինքն և այծիք տարորո-
շին 'ի միմեանց . նոքա ընդ մամիկո-
նեան խաչադրօշու, սոքա ընդ Սիւ-
նեաց վառին : Ընդ, եղուկ քեզ Ա՛յ ա-
սակ, բարձրութիւն յոր ձկտեցարդ՝

քանի խորագոյնս գործեաց զքո և զբազմաց որումդուն եղեր պատճառք՝ զխորխորատ : Ընաղ և ձեզ որք զանուտի յուսոյ և զերկեղի աշխարհիս անցաւորի զհետ երթեալք , անջատայք 'ի խաչէն , և խուճապեալք յառօրեայ մահուանէս՝ 'ի յաւիտենիցն անկայք 'ի կորուստ : Իսկ երանելեաց մերոց զայս ամենայն վտանգ քաջ տեսանելով յառաջագոյն մինչև եղեալ , ամենայն փութոյ պնդութիւն և իմաստութեամբ երկրորդ անգամ ժողով մեծ յԱրտաշատ գումարէին , որպէս փոքր մի յառաջ 'ի Շահապիվան համախմբեալ զնախարարակոյտն և զերիցանին՝ իմաստուն կանոնօք հատին ըզչար ընծիւղս բարուց մոլութեանց . և այժմդարձեալ զնոսին ժողովեալ՝ խորհին զհնար փրկութեան աշխարհին 'ի պարսկական մոլութեն , և գրեն պատասխանի հզօր՝ բանդագուշանացն նոցին : Սակայն սիրտ մոլեալ և միտք մոլորեալ , մանաւանդ իշխանական պերճութեամբն յօրացեալք , երբ յանձն առին փոխել զկարծիս կամանսալ այլուծ . օրէնք արդարութեան՝ բռնութիւն նոցա , ըստ Իմաստնոյն բանի : Ընոտն հարկանեն զմարգարտաշար վարդապետութիւն՝ խողացն հոմանիք , պղծութեամբ և ստուծիւն որովայնապարպատքն Պարսիկք , և քննել անգամ ոչ լինին բաւական զաստուածային բանսն՝ մոգպետք նոցա և համակեցնք : Իայց գովեմ զնոսա աստանօր , զի խորագէտք գտան 'ի խորհուրդս , քաջ աշակերտեալք սատանայի . քանզի զհովիւսն և զսինլքոր հօտն թողեալ՝ ըզհեղինակս հօտին , զաւագանին ասեմ զհայոց , 'ի դուռն կոչէին քանասար տէրութեանն : Գնացին կոչեցեալքն . և թէպէտ հօտերէցք՝ այլ զի անհովիւք՝ տկարացան , և յարիւն գունեցան երախք Պարսից : Գլխեաց Սարդան որպէս միւս Պետրոս անկործան 'ի սէրն կալով , և զարմանայր յանձին՝ թէ բնաւ կարել նմա այսչափ կեղծաւորել :

Իսկ այնք որոց ոչ ծագեաց երբէք 'ի սիրտս ազնուութիւն հաւատոյ , մեծարելով և զառերևոյթ սոցա ըզպաշտօնսնոտի պաշտաման , առատաձեռնեն տուրս տարտարոսականս , մըշակս գիշերայինս , արբանեակս սանդարամետաց , եօթնհարիւր մոգս " Կաղրաշունչս , ընդունչարկուս , քարթմընջնախօսս , որովայնախօսս , օձակոյս , և պաշտօնեայս խառնիճաղանճ՝ և աղճատեալ կանանի . բանակ երկայնատող կազմեալ առաջնորդեն մոլորութեան 'ի հայս , որպէս թէ 'ի դիմի հարկանիլ մերոց աստուածիմաց Սարգմանչաց և եկեղեցւոյս վերակացուաց : Հարկանին արդարեւ , այլ իբր յադամանդեայ պարսպէ վանեալ բեկանին յանձինս իւրեանց : Ոհ , ոչ դիւցազն զքեզ կոչեցից , ալեղարդ երէցդ : Անանդայ և պարագլուխ Սարգմանչացս գնդի , ոչ դիւցազն յերկրէ՝ այլ աստուածասերմն ոգի . ոչ այնպէս առ ստեղծաբանսն արտաքնոց պանծալին դիւցազանց Ըքիւլլէս առ իրոնական դղեկին , և ոչ Ըրէս ինքնին մարտից և խազմից հեղինակ՝ հարուածս ստէպս և մահունս ածէին , կամ թէ զճմարիտն ասել , զմերն իսկ Տրդատիոս 'ի դունդս Գլխեաց և Կաղրաց , և զՍմբատ 'ի հիւսիսայինս , որպէս դուդ զպիղծ մեգեանն պուղելով՝ հրացան բարկութիւն աստուածասատ գաւազանիդ՝ կարկտահար թափեցեր զերկնախանչ գըլուխսն 'ի վիհս դիւաց . առաւելեալ գաւազանիդ զօրութեամբ քան ըզՍովսէս , որ խտրոց անկեալ ընդ հոգիս երկաջոկեալ բանակին , զոմանս ընդ հրավառ սեամբ սրտիդ յանապատացեալն մաքրութեամբ հանէիր 'ի սրահ եկեղեցւոյ , և զոմանս 'ի կարմիրն թօթափեալ բոցակոհակ ծով գեհենոյն , զհոգիսն յամառեալս ընդ անգեղջ ստուծեան :

Չայն տային այնուհետեւ երանեալ իմաստունք մեր , մերկանային ժողովրդեան իւրեանց զմօտալուտ վըտանգն որ յերկրէ և զպսակսն որ 'ի

յերկնից, վառէին զինէին զամենեւեան 'ի հոգի և 'ի մարմին. զՎարդան և զեկեղեցի 'ի կողմն Քրիստոսի ցուցանէին, զՎասակ և զհրապաշտան 'ի դիւացն կողմն: Յասպարէզ իջանէր և յառաջամարտին հայոց, պարթեականն սրբազնեալ արեամբ և մամգունեան վառեալ արուծեամբ, 'ի մայրենին առաւել պարծելով 'ի խաչ՝ քան 'ի հայրենատուր զարդ զինուն. ոչ ևս որպէս ծառ հինաւորոց 'ի խռան թփոց 'ի սաստկութի մրկի փոքր մի կոնչէր և խոնարհէր, այլ որպէս ակառն անարի 'ի ծայր քարալէրին սեպացեալ՝ ընդ համարէն բռնութիւն ամպրոպաց ծաղր արձակէր: Պարիսպ անվանելի 'ի թիկանց բարձրացեալ տեսանէր զայնոսիկ, որք հոգւոյն շնորհիւ լցեալ քան աթենականն վարժիւք՝ զքակտումն աշխարհիս կարկատէին. զայնոսիկ, որք աստուրեմն լռեցուցանէին զհայաստան զչարեալ ընդ ինքն ընդ գլուխն նորա՝ զի ծունր ած արեգական, և կանգնեալ զնա՝ հաշտեցուցանէին ընդ նմա. և 'ի վերայ այսպիսոյ պարսպի իբրեւ աշտարակ ամուր և անխաբ զնա՝ տեսանէր, որ փոքր մի յառաջ ընդ մոգութեան կառափն եհան և ընկէց 'ի վրանս: Յազկերտի: Եւ ինքն և աստ վարեալ 'ի մեծէ և 'ի հրաբորբոք հոգւոյն, լայնութեամբ թևոց սուրբ նախանձու և արիութեան, վարէր զվեց բիւրս նահատակացն ընդդէմ Պարսից. լանջքն լայնալիճք ոչ ևս թագուցանէին զհուրն աստուածային, զոր երբեմն Սեսրովպ միայն տեսանէր որպէս զբարեբաստիկն ի Էոնիդաս 'ի ծոցս Որոգինի, մինչ հոգւոյն սրբոյ զարդարեալ շնորհօք յիւրումն մանկութեան՝ զխոստովանողս զօրացուցանէր յատենաս հեթանոսաց. ոչ ևս գաղանի կայր հուրն այն, այլ հնոց հոլանի ջեռուցանէր զբանակն ընտրեալ, և բացեալ զբերանն հոգեշունչ՝ վառէր զնա և հրահոսան 'ի զօրագլուխն 'ի Վարդան զեղանէր, և դարձեալ 'ի նորին շրթանց առ զօրսն

բաշխիւր: Սուր շողայր Վարդան, մարտն սաստկանայր և Պարսիկն կոտորէր. զխաչն շարժէր Վեոնդ, և Վարդան արիանայր և սատանայ կործանէր. նա յերկրաւոր յաղթանակ, սա յերկնաւորն յուղարկէր. Վարդան զՔրիստ զգետնէր, Վեոնդ՝ ըզՎարդան ընտրելովքն հանդերձ յերկինս ենթադրէր:

Եւ քանզի երկինք թափեցան աստանօր յերկիրս և կարգ բանիցս վերացաւ, սլացցուք և մեք փոքր մի առ վերինսն: Եւ դաշտին անդ Մշարայրի՝ յաւար մասնեցան զէնք սկզբնաչար թշնամւոյն, որ զամս երկերիւր դաշնակցեալ ընդ տանն Սասանայ՝ ջանայր եղծանել զեկեղեցիս հայոց. և ոչ գիտէր հայրն յիմարութեանց, զի որովք մարտնչին՝ նովին առաւել ևս զօրացուցանէ զմարտուցեալն: Օայրացուցանէր և այժմ զՊարսս առաւել քան զառաւել, և 'ի յետին ձեռնարկէր հնար. հակառակ առաջին խորհրդոցն՝ զհօվիւան և զհովուապետսն կոչէր 'ի փորձ, զի հօտն՝ անջան լիցի որս իւրոյ չարութեանն: Եւ քանզի միշտ առիթք մեծամեծ փրկութեանց մեծամեծ մատչին զոհք 'ի հաճութիւն բարձրելոյն, այսպէս և 'ի մերումս է տեսանել. հնգետասանամեայ երկունք ի ռսաւորչին փրկեցին զհայաստան, և այժմ սոքա արեամբ իւրեանց ընուն զխոստովանութիւն մեծի հօրն իւրեանց և զեկեղեցիս մեր վերստին թափեալ հաստատեն: Օհոտ մահուն առեալ երանելեացն, մանաւանդ թէ զհոտ երկնահրաւեր կենացն անձկալեաց, ոչ այնպէս ուրախութեամբ և փառօք ընթանային 'ի կառս թագաւորականս՝ ի քաղաքամայրս ազանց, որպէս հոգեւորեալ իմն թեօք ընդ անապատս Խուժաստանի. և 'ի լայնատարած 'ի յանվկայ միայնութեան անդ առաւել հրաշալիք քան զհաւոր անդամաթիւ աբրահամեան զօհին, յօշ յօշ յարագէին առաջի Մշտուծոյ և հրեշտակաց սրբոց, նահա-

տակեալք 'ի վերայ հայաստան եկեղեցւոյ և հայրենեաց, պսակաւորք 'ի բոսորակայլակ ճապաղիս իւրեանց, սուրբքն Կ և զնդեանք :

Ո՛հ, կամէի աստանօր, ո՛վ հարք, ո՛վ եղբարք, կամէի մոռանալ աստանօր զիմն տկարութիւն և ելանել ընդ կարգ բանիս, ընդ տեղիս այս և ընդ իս ինքն վազել, և բանս իմն գերագոյնս քան զոր զգամս բարբառել. առաւել քան զնա՝ որ 'ի սոսա հայեցեալ ասէր երգել՝ « Յաւէժս և վայելուչս, մտերիմս, զհրեշտակական ըզձայնս » . այլ նուագս նման երկնայնոցն՝ զոր հնչիցեն, յորժամ նահատակ ոք առաքինի յետ ընդերկար մրցանաց ծովածով կենցաղոյս՝ անցցէ անխորասոյզ 'ի կայսն վերինս . կամ յորժամ զաւազանին պատմութեան անաղտ ունելով զկուսական հոգւոյն՝ շուշանափայլ սլացցի առ սէրն երկնաւոր . կամ թէ վիպականն վիճակեալ շնորհի՝ շունչ ծիրանազգեցիկ առ հանդիսադիրն ճեպեսցէ Վրիստոս : Բայն պիսի կամէի ունել լեզու, այնպիսի երգ, այնպիսի նուագս արձակել առ նահատակեալն մեր 'ի վերայ հայրենական ատենից, 'ի վերայ տաճարաց և 'ի վերայ սուրբ եկեղեցեաց : Բայ վրիպեալ յայնպիսեաց շնորհաց՝ դարձայց առ ընկերս առաքինեացն :

Հոռոտեալ բարձրելոյն յանոյշս պատարագացն որ յԼճտազ և որ 'ի Խուժս, յարենէ նոցա ձգեաց աղեղն հաշտութե 'ի հայս . դարձան ամալք զկնի վրիժագործ ամպրոպաց և եկն շունչ հարաւոյ 'ի հիւսիսացեալն պարտէզ . խաղաղութիւն սարտուցեալ որպէս հաւ 'ի ձեռնամուխ բունոյ՝ դարձ արար հեղաբար . լռեաց երկիր 'ի պատերազմական ոտից, և ձեռք տաժանեալք սրբեցին զբրտունս, կրնա՞նք լուծան և պարզեցան յստակ ճակատք : Սահան՝ զգեցեալ զկրկին հոգիս Սարգանայ, զուղղութիւն և զքաջութիւն, պարտասեալ լքոյց զհակառակորդս . թուլացան ջիւղք Լճեաց, սլաքք նոցա 'ի սիրտս իւրեանց դար-

ձան, հրահասակքն հոսեցան որպէս մարախ հողմաւար յանապատս իւրեանց . հատան կուրացան շաւիղքնուխանձու և բանսարկութեան : Եւ հոգւոյն Սահակայ վառեալ Յովհանն Սանգակունի քարոզեաց 'ի բարձու բեմէն . Խաղաղութիւն ընդ ամենայն հայաստանեայս, զի յաղթեաց առաքինութիւն սրբոց և պարտեցաւ ատելութիւն չարաց . դժոխք սասանեցան և երկինք մեծապէս ուրախացան :

Յայնմ հետէ իբրեւ 'ի մեծէ բանակէ անջատեալ խումբ խումբ յիւրաքանչիւր զօրանիստս դառնային և գային մերս թարգմանիչք յանձնիր վիճակ, յաթող, 'ի մենարան : Կէսք ըստ կանուխ փափագանաց իւրեանց խոյս տային յանձանօթ տեղիս, յորո՞ճս աստուածեղէն իմաստից դեգերել, մինչև այլ բնու չերեցան աշխարհի . և կէսք մերթ երեւեալ և մերթ ծածկեալ՝ որպէս ջահք ոմանք 'ի թաւ անտառի ընթացուցեալք, և կամ ձայնք եղեգան փողոյ անդուստ հնչելոյ՝ մերթ լռէին և մերթ լռէին : Սմանք հովիւ կային զանազան վիճակաց և տանց նահապետութեանց, և անմոռաց ունելով զօրինակս Սահակայ ջանային մի և մի իւրեւ զարտուղել 'ի հետոց նորա . և ոմանք Սեւրովայն նմանեալ հեղախօս վարդապետին՝ երթեալ նստէին 'ի հովանաւոր վայրս և յանգեալ ձորս, և վարժարանս յարդարէին ազգի ազգի ուսմանց . յետ երկար ձմերայնոյ տեսանէին զգարուն, և բացեալ զձրարս սերմանցն զոր յաշխարհաց հեռաւորաց ածին՝ սերմանէին 'ի կորդ երկիր և փոխէին 'ի դրախտ : Սովսէս քերդողարան կանգնէր և նստէր վսեմափառ քան զՍղատոն 'ի գլուխ դասուց . Երգինացին՝ վեհինաճեմ քան զՍտագիրացին ճոխանայր 'ի հայկեան ակադեմիա . Սամբէ զդասս ատենախօսից աճեցուցանէր . Եւրաս Երգեղացի ճարտասանս կրթէր . Կար ընդ ճարտասանից զվիպասանն հրահանգէր . Եղիշէ գեղեցիկ գրիչս

ընտրէր, և զիմացուածս սուրբ գրոց բացայայտէր համեղ բանիւք. Եւ զնակ 'ի բարձանց որոտայր ընդդէմամենայն աղանդաւորաց. Յովհանն Ժառու և Կանոնս եկեղեցւոյ գրէր. Սէոգորոս 'ի քերս պարապէր, Ստեփանոս յերգս, Սաղոմ 'ի խրատս միանձնականս. և այլքն ամենայն ըստ ազգս ազգս ազգմանց հոգւոյն շնորհաց՝ վաստակէին 'ի շահ ազգին և 'ի փառս եկեղեցւոյ և իմաստութեան:

Յայնժամ և ճաշակողք քաղցրութեան նոցայն տառից՝ առաւել ևս պահանջէին. Սահակ Բագրատունի մերկանայր առ Սովսէս խորհուրդ մի մեծ և գեղեցիկ, և ահա առաջինն պատուականութիւն և հմտութեամբ 'ի յիշատակարանս հայեցիս արտաքս Կայր 'ի հզօր հանձարոյ և յանզոյգ գրչէ Խորենացւոյն՝ Պատմութիւնն հայոց, որ զազգս մեր կենդանացոյց և պահեաց և պահեսցէ 'ի դիւանս ազանց, և զքօղ մի ևս հնութեան մեր կացաւ աշխարհի, և պրակ մի ևս անցից Բիւիոյ 'ի լոյս եբեր: Յայնժամ և միւս Սահակ ստիպէր զնոյն գրիչ թողուլ գտակաւ յետնոց զբաղում հմտութիւնս իւր: Եւ Սահանայ 'ի նախանձ մտեալ և զՍահակաւորոց գէմն առեալ՝ զօրացուցանէր զձեռս Սարգիսնայ և զՍահակաւորոցն առաւել, կասկածեալ թէ գուցէ միւսանգամ վտանգեսցի աշխարհս 'ի բարբարոսացն և կորիցեն յիշատակք քաջաց նախնեաց: Եւ Սահակ թէ յաղթել մեղուաց Բոթիկէաստանի. և Սիւտ զՍահակ աղերսէր զՍահակ բարձրացուցանել, և այլք զայլս:

Յայնժամ և իրաւապէս ժառանգէին քաջքն զանուն թարգմանաց. Բաբէ սքանչելեացս. 'ի ջան մտեալ երանելեացն ամենայն զարդու և զինու պատապարել զեկեղեցիս հայոց վասն ապագայ մարտից և վտանգաց, ձեռն արկեալ 'ի հարս սուրբս որ յաւուրց Կոստանդիանոսի և Տրդատայ, մանաւանդ թէ յԱրանոսէ և 'ի Սիւտ

նիսեայ, մինչև 'ի Պրոկղ զամենայն թարգմանէին ոսկեղէն շարագրածով: Սակեդոնացին Բեքսանդր յերկոտասան ամ զաշխարհ ունել պանծայր. սոքա յերկոտասան ամս զամենայն գեղեցիկ միտս գերեալ ածին 'ի հայս, և երջանիկք քան զնա՝ գտին և պարապ վայելելոյ 'ի նոսին և տալոյ մեզ 'ի վայելս. նորա զօրքն պարտասեցան և զէնքն ձանձրացան, և 'ի ծովէն մեծէ սոսկացան. սոցա ձեռք վաստակեալք և գրիչք մաշեալք ոչ աւելին շատ, այլ անգր ևս անցանել նկրտէին. ամբ հնանային, և ախորժակք մնային երիտասարդք: Օհարսն զամենայն մուծեալ յեկեղեցի հայոց, ապա և զպատմիչսն յաշխարհական դիւանսն հրաւիրէին, ընդ նմին և զփիլիսոփայիցն հոյլս. և որպէս է կարծել, ընդ Յովսէպոսի, Բիւրիկանոսի և Բիւստոտեղի, Բիւրոմաքոս և Կալիմաքոս և Ուրմալիոգոր և Պղատոն և այլք 'ի շար անցանէին. զոր թէ մեր չէ տակաւին տեսեալ, ընդ այն մի զարմասցուք. քանզի յիսնամեայ վաստակք այնպիսի հզօր արանց, և Խորենացւոյ լոկոյ որ զմահ հեռացուցեալ ոչ դադարէր 'ի թարգմանութեանց ցիտոր ծերութիւն, չտան իսկ տեղի երկբայութեան, թէ եօթնադարիկ կամ թէ եօթնասնեկին անգամ առաւել քան զձեռնուցեալսս՝ էր նոցա արձանացուցեալ և 'ի մէնջ վրիպեալ: Սանաւանդ զի յետ այնքան աւարառութեց բարբարոսաց, թիմուրեանց և հագարացւոց և Շահաբասաց, և յետ ճաւքաղ առնելոյ զմատեանսն Վրդաց և արանց տգիտաց բրտաց, որք 'ի խորշս տամուկ սեւեկաց, և 'ի ջուր և 'ի հող ջնջեցին, տակաւին այսչափ ինչ եհաս առ մեզ, և 'ի նորոյ իսկ 'ի վեր երևին, ապա յայտ է թէ մեծ մասն մի դիւանաց Եգիպտոյ և Բեքսանդրիոյ յեղեալ էին 'ի հայ: Խնդասցէ արդ աշխարհ որ ողբայ զկորուստ աղեքսանդրեան դիւանին՝ ընդ գիւտ կոտորոց ինչ նորա 'ի խորշս հայաստանի. ցնծաս

ցեն պատմաբանք և հնախոյզք որք պատառիկս յԱւսեբեայ քրոնիկոնէն ճաշակեալ՝ կարօտէին լիովին վայելել, ահա հայաստան ելից զտենչնոցա . զուարճասցի Վիլոն զգեղեցկագոյն ծնունդս մտաց իւրոց առ անծանօթ հայս պատանդ դիտելով . ուրախ լիցի Սեբերիանոս, ուրախ լիցի Եփրեմ, ուրախ լիցի Նեղոս, և հարք սուրբք եկեղեցեաց Յունաց և Բարդուղ, զի հոգի նոցա տակաւին խօսի 'ի ձեռն շնորհի (Թարգմանչացս մերոց) : Եւ աշխարհ ակն ունիցի տակաւին ցանկալի սոփերս 'ի Թագուն Թանգարանաց հայոց վերընդունել : Եւ դու երկրորդ մեզ շնորհեալ հայրենիք և երկրորդ Բքեքսանդրիա, վեհափառդ Սնէժ, որ ամփոփես այժմ 'ի գեղեցիկ ծոցիդ զհամայն ծաղկունս իտալական հանճարոյ և զաչս մուսայից 'ի քեզ պշուցանես', ոչ մուսացիս 'ի սերկեան փառսդ և զկրդղեակ մի քո, զասպնջական հայկեան տքնողաց, զհամբաւականն մինչև յաշխարհ Սովսիսեանց և Վաւթեանց, և առաւել պանծասցիս 'ի գգուելդ զնա դալարուն բազկօք, քան որ երբեմն ընդ բարեբեր նաւատորմդ՝ զոր բարձեալ քեզ տանն Սուրբինեանց յիւրականն շահաստան ափանց, յաւելոյր զզարդ ծովադշխոյիդ և զձու խութիւն քոց վաճառականաց :

Վաջ ճանաչէին և առաջինք մեր զմեծ վաստակ և զառաւելութիւն Թարգմանչացս, որք և պատկառանօք և գովութեամբ յիշենն զնոսա, և ինքեանք ոչ դուզնաքեայք ոմանք գոլով և ոչ որպէս զմեզ հեռիք ժամանակաւ, որպիսի ոմանք են Սաթուսաղայ և Բնանիա, Սագիստրոս և Սարկաւագ, Երսիսեանք, Բրիստակեանք և Եսայեանք . որոց բազում ինչ վաստակս զնոցա ծանուցեալ էր : Վեղեցիկ գործէին և որք զշաւիղս կոխեալ նոցա՝ յիւրաքանչիւր դարս զիւրեանց ժամանակին ընտիր օրինակագիրս և զմնացեալն ինչ յառաջ

1 Տես երես 313 :

նոցն՝ փոխէին 'ի հայ, Սիւնեաց քերդողքն մինչև 'ի Լամբրոնեան գրիչս : Վեցցեն և նոքա որք 'ի դարս դարս վարժարանս յարդարեալ կենդանացուցանէին զվարդապետութիւնսնոցա . կեցցեն վանք Սեանայ, Սաքենոցաց, Եարեկայ, Սանահնի, հաղթատայ, այլովքն հանգերձ : Վեցցէ և Սիսիթար, նոր հիմնարկու հայկեան ախորժակաց և հետևող հոգւոյ երանելեացն . . . Վեցցէ և բունն հայաստան, որ Թեպէտ և անագան սթափեալ և բազում փորձոյ կարօտ առ 'ի հասանել շաւղաց ընտրելոցն, այլ միամտութեամբ վաստակեալ և հոգւով իւրոց Թարգմանչաց՝ յորոց անուանս կնքէ զնորածին ընկերութիւնս իւր, ոչ վրիպեսցի 'ի հասարակութենէ վարձուց ընդ մետասաներորդի ժամուն վաստակաւորս :

Իսկ դու հոգի վեհազնեայ, որոյ սգախառն յիշատակ անմոռանալի փոխանակ պանծալի անուանդ գրաւէ զուշ և զսիրտս մեր՝ որ ընդ երկար սատար լեալ 'ի հրատարակել զսիրելեաց քոց զնախնեացն բանաւոր երկունս, և դեռ ևս հասեալ այսր յօթեան իւրեանց և քո ցանկալի, հիմն արկեր Թանգարանի նոցայն ձեռնավաստակ գրչութեանց, իբրև յետին և գեղազանագոյն պարտս բազմերախտ և վըսեմական սրտիդ, և յանկարծոյն Թեռեար 'ի միջոյ սիրալի նշխարացն առ հեղինակս նոցուն . աւանդ մեզ զրկելոցս 'ի պայազատէդ հայրենեաց, և աւանդ զքեզ ոչն ճանաչողաց . դու կրկին անմահութեամբ նազեացիս և աստ ուր փայլեցերդ և անդ ուր ծագես . սիւն յաւերժական յիշատակ քո բարձրացի յիմաստնարար տաճարէ անտի, և հոգիք Թարգմանչաց կառուցեալ 'ի նմա՝ ակնարկեսցեն հաճութեամբ 'ի դաստակերտ քո յետին, և զհոգելիւր ժպիտս երանութեան իւրեանց փթթեցուցեն յարփիափայլ դէմս քոյին :

1 Հանգուցեալն Զակոր Զէլէպի Տիւղեան :

Լայս ամ ջանք և յաջողութեամբ արդիւնք են քրտանց երանեալ խարդմանչաց մերոց . և ոչ այսչափ միայն , այլ և 'ի ձեռննոցա հօւր հայրենական ոգւոյ , և հաստատութիւն կրօնից անցեալ ընդ մոխրոյ ցրտութեամբ այսքանեաց դարուց՝ եհաս մինչև առ մեզ :

Լայլ քանզի իմ ճառքս աճեցին և նոցա բարեմասնութիւնք ոչ գլխաւորեցան , մանաւանդ զի յանհունս ձգիմք եթէ զամենայն կեանս նոցա և զառաքինութիւնս թուել ջանայցեմք , այսուհետեւ 'ի վախճան անդր դարձուցուք զբանս՝ ակնարկելով միանգամ և յելս կատարածի նոցա . քանզի ամենայն գործոյ կնիք ճշգրիտ և գովելի՝ օրինակ վախճանին :

Լորդ իբրև նոքա զամենայն՝ որպէս հնար էր մարդոյ՝ յօգուտ համազնէիցն և աշխարհի արարին և 'ի գլուխ հանին , և թողին իւրեանց յիշատակ յաւիտենական , 'ի խոնարհել արեւուն իւրեանց՝ ուշ 'ի կուրծս առնէին եւս դընել 'ի հովտէս տառապանաց . մեծք յերկրի՝ լինել մեծս և յերկինս : Լաւաքինութեամբ սնեալք 'ի գիրկս Սահակայ և Սեսրովայ , և մինչ 'ի վախճան նովին քաղաքավարեալք , անդրագոյնս ևս վարել նովաւ ցանկացան 'ի վերջայսն իւրեանց . քանզի մարմինք հնացեալ էին , այլ հոգիքն միշտ առոյգ . մտաց ուշք վերանային , այլ զօրութիւնք հոգւոյ միշտ նորափետուրք . ոտք 'ի տապանի տքնէին , այլ սիրտ 'ի բարձունս թեւածէր : Ողջամբ մնալ ասացին աշխարհի . և զալիս ծերութե իւրեանց առեալ հանին 'ի կայս հանդարտագինս , 'ի զըրոյցս հոգւորս , 'ի կենակցութիւն հրեշտակական , 'ի խոկմունս աստուածայինս . զի առանց իմանալոյ լուծեալք 'ի յաղցաւոր կենացս՝ մըտցեն առ որ անձկայինն 'ի մանկութենէ իւրեանց , յ'ստուած կենդանի : Սաան այնորիկ և յանգեալս 'ի յաստուածախոհ վարս միակեցականս մըտին : Լպա թողոյր Լզնակ հայկեան

Պոսիւէ զթուիչս իւր , և ասէր իսկ թէ “ Լերդ ամուր է անգեաղութի ” , և ընդ կրօնաւորս զիջանէր , և անդուստ պատգամաւորէր առ Լորձան թագաւոր զմիակեցական վարուց . և Սովսէս յաջորդ հովուական նորա գաւազանին 'ի հօտս Լագրեանդայ՝ ստեպ զհնանալ աւուրցն և զմեռելութիւն հասակին յիշելով , և աստուածատես մարգարէութեամբքն՝ որ հրաժարելոցն 'ի կենցաղական զբաղմանց շնորհէ , ոչ ապաքէն զայն յայտ առնէր՝ թէ արդէն զոտս առեալ յաշխարհէ՝ թեւ և եթա բաղխիցէ . և Լզան հրաժարեալ յ'լորձունեաց գահոյից՝ զանապատս սիրելով և իբր “ պատճառանօք գողով 'ի մարմնի ” , անդուստ համարձակաշունչ արձակէր զսիրավառեալ հոգին . և Սազար նորին հոգիւնկալ աշակերտ՝ որպէս ճնճղուկ լեառն 'ի լեռնէ հալածեալ վանաց 'ի վանս , տակաւին ընտրէր ընդ աղբալ 'ի տան Լստուծոյ քան բնականալ 'ի դիւրի՝ յարկս փափկութեան , զոր հանդերձէին նմա մարմնաւոր մեծութիւնք իւր : Լա Լզիշէ . . . Լա քանզի չեմք բաւական զմիոյ միոյ 'ի սոցանէ զկնի շրջել , այն զի և թագուցանել 'ի մէնջ կամեցան զվախճան իւրեանց , զի մի արդեօք պատիւս արժանաւորս ընդունիցին յաշխարհէ՝ զոր արհամարհեալ լին , զմիոյս զայսորիկ զհետ երթիցուք , որով և զըլորիցն օրինակեսցուք զկատարած . քանզի նմանք կենցաղավարութեամբ՝ ոչ օտարանան և մահուն :

Լզիշէն այն որ քան զկապարձակիր ընթանայր զհետ Սարգանայ և զբանս և զգործս նորա 'ի գիրս անանցականս արձանագրէր՝ առ քաջին յիշատակէ և 'ի մեր խրախոյս , լցեալ երկայն ժամանակս 'ի դրան Սամիկոնէից և յ'մատունեան աշտիճանի , այնուհետեւ և ինքն 'ի միայնարանս զերեսս հաստատէր . նստէր ընդ եղբարս , և խրատս ևս գեղեցիկս նոցա կարգէր : Լա հաւատայցէք . 'ի վաստակելն իսկ անդ “ վերջին գրչութեամբ ” , 'ի խա-

զազական պրակս, յանկարծոյն վերառեալ 'ի գիւցազինցն վարդապետական զաշտ՝ զնահատակացն տեսանէր հանդէս քաջութեան, զմտերիմս իւր ըզլարդանեանս և զհոգեկցորդսն ըզլ' իննդեանս. և որպէս առիւծ ծերացեալ յանապատի գոչէր հեզամուռնչ. « Վաջնահատակք մեր անկան 'ի պատերազմի, և սուրբ քահանայք մեր խողխողեցան 'ի ձեռաց անօրինաց. գեղեցիկ երիտասարդք զենան 'ի սպանումն, և բազում կուսանք վարեցան 'ի գերութիւն » : Այսպէս սուրբ և անմահ է հայրենասիրութիւն 'ի սիրտ մաքուր և առաքինի. 'ի հնանալ իսկ ալեացն և 'ի պաղել մարմնոյն՝ տակաւին հուրն այն խառնեալ ընդ աստուածեան կրակին եռայր 'ի նմա, և զեղեալ զգրչաւն՝ հանէր 'ի քարտի զպատկեր սրտին երիցս հրաշալի, և հայրենասիրութիւն և աստուածասիրութեամբ և քաղցրաբան առաջուածովք : Այլ զի 'ի թողուլ գրչին՝ յստուած միայն լիցի իւր և տեսարան և մտածութիւն և ամենայն ինչ, առորդէմ եզեալ էր 'ի հովտէս արտասուաց, հրաժարէր և 'ի հրաժարելոցն անգամ յաշխարհէս, յառանձնութեանց իսկ առանձնանայր, և միայնուի ներքսագոյն խնդրէր զինքն միայն և զ'ստուած իւր միայն. և զորէն երէյլայրենւոյ որ խոնջութե կենացն իմայուն՝ երթայ յամայիս հաստուցանել զյետին հարկ բնութեան, ելանէր խղիչէ եղջերուն դաւթեան ծարաւեալ աստուածազեղ սիրոյն աղբերօք, և գեգերէր ընդ լեռնահովիտ խորափիտ ամուրս՝ յոկաց աշխարհին, 'ի համայնածաւալ տեսարանում բնութեան մերկապարանոց նշմարելով զաստուածութիւն առ ինքն կարկառեալ. որպէս անդ ուրեմն յառաջինս աւուրց աշխարհի՝ լըթունքն որդիք խնուսայ 'ի ծայրս Մհերման լերանց դրախտին կենաց ցանկացեալք, կամ մերն Վրիգորիոս 'ի լերինս՝ Վարանաղեաց 'ի Սեպուհն կու-

հակի : Այնդ զոր ինքն զայլոց ճառէր՝ յինքն իսկ գուշակօրէն կատարէր. ոչ լոկ զերկայնութիւնս աւուրց հանելով 'ի պաշտամանն Ստուծոյ, այլ զերկայնութիւնս ամաց մշտապաշտօն լինելով. քանզի « Սոսկա » ցեալ յերկրէս և զգեցեալ զերկինս, ամաչէր մահառ դրունս նորա, և դառնացան դժոխք ընդ իջանել նորա » : Բարձր և անդր քան զնետս տեսանէր զերկնաձեւ գարշապարս նորա դարանակալն կենաց, և փշթեալ զաղեղն իւր ւսպախտ առնէր զնովաւ : Այս դարձեալ նորա ըստ իւրումն առակի անարիւն ճառանց նմանեալ, ցամաքեալ սեռիւ մարմնոյն 'ի մորթ և յոսկերս յեցեալ, և որպէս 'ի մաշկեղէն պահարանի կրելով զանմահ հոգին, կախէր զանտառախտ փապարաց մացառուտ նահանգին, և առանց կերակրոյ լոկ օդոյն ծծմամբ ըստ անմարմնոցն սարասի՝ անհատական երգովք յագէր և քաղցրանայր, և նոր իմն կեանս միջադաս կենաց և անմահութեան գործէր : Սինչ և յետ բազում ժամանակի ընդվայրայած հովուաց հանդիպեալ նմա 'ի լեռնահովիտս ուրեմն՝ զարհուրեալք լինէին հրէշ մարդերէ կարծելով զզուգահրեշտակ զայն անձն. այլ 'ի հոտոյ անմահութեան որ 'ի նմանէն բուրեալ՝ զհետ ձգելով հարցանէին իմն հոգեպէս : Աւր հովուես, ուր հանգուցանես զսիրտ քո մեծ և գեղեցիկ 'ի միջօրեայ տապս տարփից նորա. իսկ սրբոյն զհետամուտսն տեսեալ թուէր անդրադարձ առնել պատասխանի, թէ՛ Սերկացեալ եմ ես զհանդերձ աշխարհի, որպէս միւսանգամ զգեցում. լուացեալ է իմ զձեռս 'ի կենցաղոյս յայսմանէ, զիարդ վերստին աղտեղանամ. զայս ասէր և ճեպտայր զօրութեամբ հոգւոյն գարշապարացն թեթեւացելոց, առաւել քան զ'նտոնիոս յաւազուտն թաքայիդայ սուրալով. և հասեալ անկանէր 'ի ծածուկ ինչ ծմակս ծովուն Ռզնու-նեաց : Այն անդ զյետինս նուագ անօս-

րացեալ չնչոյն՝ խառնելով 'ի վայրենի օրհնութի արարածոց, ծովուն քրտ մնածածան ծփանաց, ոստոց և տե-
րեոց չափակցաբար տատանմանց, հա-
ւուց դայլայլիկս ճռուողելոց 'ի ծեր-
պից քարանձաւաց, և ազատաճեմն օ-
դածարաւեաց հողմոց, արձակէր առ-
փչողն իւր զշունչ զայն անգիտակ բը-
նաւին դառնութեան . զայն որ յան-
ձուկս երկրի այսքան ճնշեալ ամս՝ արդ-
եքնապող ելանէր և դառնայր 'ի քաղ-
ցրութիւնսն բնիկս 'ի կեանս անմա-
հականս :

Այսպիսի սորա և սորայոցն միա-
բան ընկերաց և քաղաքավարութիւն
և նահատակութիւն . այսպիսի սկիզ-
բնն սքանչելի և այսպիսի կատարած
զարմանալի . այսպէս սոցա կենցաղա-
վարեալ գերմարդկապէս 'ի յերկրի,
և ժուժկալութեն յերկարաձգեալ
զկեանս քան զհասարակաց պայման,
զամենայն մինչև ցաւարտ չնչոյ ան-
դուլ նուիրեցին 'ի շահս և 'ի վաս-
տակս մշտակայս, հալածանօք հան-
դերձ և նեղութեամբք . ասելով ըստ
միոյ 'ի յառաջադէմ իւրեանց ընկե-
րակցի, “ Աղիւն երթալոց ես 'ի
հայրենիսն, անդ հանգիր ” : Այս-
պէս անպարապ և անհանգիստ աշխա-
տեալք սոքա աստէն, զի մեզ յետնոցս
դիւրեացեն, և աշխարհիս իմաստնոց
փառս և նախանձ դիցեն, և ինքեանց
զանապական և զանվախճան վայելս
անտի կենաց :

Ասն որոյ և հիացումն յիս ընթա-
նայ, և քան յաշխատութենէ բանի՝
'ի զարմանաց աստի հրամայիմ հան-
գուցանել զլեզուս : Օ՛ի ո՛վ յետ այ-
սորիկ և որպիսին կարիցէ ոք հիւսել
սոցա դրուատս գովեստից, որք քան
զամենայն ներբող առաւել բերեն
վարս բազմաշնորհս և հիասրաշս .
քանզի սոքա են արծուիք աստուածա-
մուխք՝ որոց ոչ հասանէ ակն աշխար-
հի . սոքա են իմաստունքն յաւիտե-
սից և ընտրեալքն 'ի սկզբանէ . սոքա
են որք ոչ ունին նմանս բայց յինքեանս :
Բանզի ունին իմաստութիւն զերկ-

նաւորն և զերկրաւորս . ունին սոքա
և հայրենասիրութիւն սուրբ, և վաս-
տակս 'ի նպաստ աշխարհիս այսորիկ՝
յոյժ գերազանցս . ունին սոքա խո-
րագիտութիւն 'ի տեսութիւն իրաց
վարչութեան քաղաքայնոյ, և միա-
մտութիւն աղանւոյ՝ որպէս զանձա-
շական յաշխարհէ զծակամուտ լեռնա-
կեացս : Անին սոքա լեզուս ձեմա-
կանս, շրթունս ատտիկեցիս, հան-
ձար հոմերական . այլ զոյգ նմին բե-
րեն սիրտ աւետարանական, բարբառ-
՝ իսուսեան, հոգի ըստ հոգւոյ Լու-
սուծոյ : Անին սոքա վաստակս գրոց
ըստ աշխարհիս իմաստնոց, և կարի
խկբաջ . այլ ունին և խրատս և վարս
սրբութեան գերաշխարհիկս . միով
ընդ յունականսն մրցին նրբութիւնս,
զԼուստոտելէս պարզաբանեն հաւա-
սար նմին, զՊլատոն ընդգիմադրու-
թեամբք հերբեն, ընդ վիպասանսն
զուգագասին . այլ և ընդ հարս հան-
դիսանան միւսոքն՝ ոչ ինչ ընդհատ :
Սոքա են որ ունին գանձս հինս . զի
զլեզուն հայկազնեան որ 'ի սկզբանէն
խօսէր՝ լսելի արարին անայլայլակ
մինչև 'ի մեզ . և նորս՝ զի զմիտս թոր-
գովեան ազանց՝ նորաստեղծեալ կազ-
դուրեցին և ամենայն զարդու իմաս-
տից ընդունակ արարին : Օ՛ որ ոչ
զէնք աշխարհակալաց անուանեաց,
Լուտաշիսեանց և Տիգրանեանց, ոչ
ամենայն մեծութիւնք հանձարոյ և
յաջողութեան Աղարշակաց և Տրը-
դատեանց, համարձակիմ ասել՝ թէ
և ոչ հայրապետացն մերոց սրբոց ա-
ռաջնոց հնարք կարացին առնել, սո-
քա միայն յաջողեցան և յաջողին՝
զազգն բարգաւաճ կացուցանել : Սո-
քա և առաքելական և հայրապետա-
կան ջանից պսակ եղեն՝ ամրացուցա-
նելով զեկեղեցիս հայաստանեայց և
յոտին պահելով, յառակ օրինակի
կարգելով զդրացին մեր զմեծ պե-
տութիւն Պարսկայնոյն, որոյ էր եր-
բեմն և նորա եկեղեցի առաքինի՝ ա-
ռաքելովք, Շմաւոնեան հովուօք և
Լուկեւեան վկայիւք պճնազարդեալ,

այլ (Թարգմանիչք այսպիսիք ոչ, և ոչ երևին այսօր սրբազան հետք նորա : Եւ յամենայնի յայսօսիկ ունին սոքա առանձինն քաջութիւնս, ունին և միաբան աննախանձ նահատակութիւն, դժուարին և 'ի սուրբս անգամ :

Իցեն ապա 'ի մասին ինչ բարեայս հաւասարեալ սոցա կամ թէ առաւելեալ՝ այլոց ոմանց 'ի հինս և 'ի նորս, 'ի քաղաքագէտս և հայրենասէրս, յիմաստունս և 'ի սուրբս . այլ միահամուռ լրութեամբ այսքանեօք որ 'ի սոսա փայլենն բարեմասնութեամբ՝ ախոյեսանս դիմակալս սոցա յարուցանել, կարծեմ նմա միայն է կարելի, որ ճանաչեն և զտուրս շնորհաց իւրոց և զջանս ընդունողացն և զպսակս ջանացողացն : Երով և ինձ 'ի սպառել բանիցս որ առ բարձրութիւն ձեր նկրտէր, ո՛վ վեհք 'ի հանդիսարանս Հայոց, իմաստուն և սուրբ (Թարգմանիչք, զայս միայն լիցի վասն ձեր գոչել ընդ Եւաքելոյ, եթէ "Օ մի 'ի նոցանէ ոչ արժէ աշխարհս համօրէն " :

Հ . Ղ . Մ

Ա .

Մէկ մի կայ որ հազար արժէ,
Հազար կայ որ մէկ մի չարժէ,
Աւ այն մէկն որ հազար արժէ,
Մօտ յանդէսըն փող մի չարժէ :

Բ .

Յանհաւատ մարդոյ 'ի զատ կաց ու հեռի,
Թէ քեզ հայր է կամ եղբայր և կամ որդի .
Հետ փրչին մի տալ ու առնուլ զինչ հետ ուռի,
Թէ չէ՝ 'ի ձեռնըդ բռնուի, և քեզ մեծ կսկիծ լինի :

ՈՍԿԻՓՈՐԻԿ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Հայածառ կամ Հայապտուղ¹ :

ԻՌԻՍՈՑ մէջ խիստ օգտակար ու գեղեցիկ ծառերէն մէկն ալ ասիկայ է . ու կը գտնուի Երիւր հարաւային կողմերը, և մանաւանդ Սվկիանիայի կղզիներուն մէջ . տեղացիք աս ծառը կը հոգան կը մեծցընեն, ու պտուղը հացի տեղ կ'ուտեն :

Եւսին բարձրութիւնը միջակ է, տեսքը աղուոր, գլուխը կլոր, ճիւղերը կարճ ու դէպ 'ի վար ծռած, տերեւները սիրուն կանանչ ու ճղքըտած : Ճիւղերուն վերի ծայրերը հինգ վեց տերեւէ ձեւացած փունջ մը կայ, անոր մէջ կը բացուի ծաղիկը :

Պտուղը կլոր ու քիչ մը հակըթաձեւ է՝ տղու գլխու չափ . կեղեւը հաստ, խորտուբորտ ու կանանչ, և հասունցած ատենը կը դեղնի . միջուկը առաջ ճերմակ կ'ըլլայ, ետքը կը դեղնի, և ասիկայ է որ հացի տեղ կ'ուտուի :

Հինգ վեց տեսակէն աւելի է հայածառը . և ասոնք իրենց ձեւովն ու մեծութեամբը իրարմէ քիչ շատ կը տարբերին, բայց ամէնն ալ տաք երկիրներու մէջ միայն առաջ կուգան : Ի՞նչ տեսակը կայ որ պտուղները խիստ խոշոր են, այնպէս որ մէկ հատը մէկ մարդ հազիւ կրնայ վերցընել :

Եւրպարի ծովեզերքը մէկ տեսակը կայ որ կեղեւէն թել մը կ'ելլէ, և տեղացիք անկէ բարակ կտաւ կը գործեն . փայտը տուն և նաւակ շինելու կը գործածեն, բունէն ալ խէժ մը կ'ելլէ որ այլ և այլ բաներու կը գործածուի :

Ինդհանրապէս հայածառին պըտուղը քիչ մը կանկառի ու շագանա-

¹ Լատ . յունական բառով Artocarpus, որ հայապտուղ կը նշանակէ :